

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» :
Збірник наукових праць. Випуск 27 / Херсонський державний університет. – Херсон:
ХДУ, 2017. – С. 97 –102.

УДК 811.161.2+52 "19/20"

Андрій Соломахін
(Херсон)

***ТЕРМІНИ-ФРАЗЕМИ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ АСТРОНОМІЧНОЇ
ТЕРМІНОЛОГІЇ II ПОЛОВИНИ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ***

У статті проаналізовано погляди мовознавців стосовно поняття термін-фразема, а також визначено чинники внутрішньомовної ідіоматичності термінів. З погляду семантичної єдності компонентів і співвіднесеності семантики усього вислову зі значенням його окремих компонентів у складі української астрономічної термінології II половини XX – початку XXI століть виокремлено одиниці співвідносні з фразеологічними єдностями та фразеологічними зрощеннями. Крім цього проаналізовано особливості функціонування подібних одиниць у складі зазначеної термінології.

Ключові слова: термін, фразеологізм, термін-фразема, ідіоматичність, астрономічна термінологія.

Andriy Solomakhin

**TERM-PHRASEMES IN UKRAINIAN ASTRONOMIC
TERMINOLOGY OF THE SEKOND HALF OF THE XX th – THE
BEGINNING OF THE XXI st CENTURY**

The article analyses the linguists' views towards the lexical unit that combines the characteristics of a term and a phraseological unit; and defines the factors of interlingual idiomatics of terms. In the structure of the Ukrainian astronomic terminology there are units distinguished correlatively to phraseological units and phraseology unions.

Key words: terms, idioms, term-phaseme, idiomatics, astronomic terminology.

Андрей Соломахин

ТЕРМИНЫ-ФРАЗЕМЫ В СОСТАВЕ УКРАИНСКОЙ АСТРОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ II ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКОВ

В статье проанализированы взгляды лингвистов относительно понятия термин-фразаема, а также определены факторы внутриязыковой идиоматичности терминов. Стойки зрения семантического единства компонентов и соотношения семантики всего выражения со значением его отдельных компонентов в составе украинской астрономической терминологии II половины XX – начала XXI веков выделены единицы сопоставимые с фразеологическими единствами и фразеологическими сращениями. Кроме этого проанализировано особенности функционирования подобных единиц в составе указанной терминологии.

Ключевые слова: термин, фразеологизм, термин-фразаема, идиоматичность, астрономическая терминология.

Питання статусу *термінів-фразеологізмів* у мовознавстві є неоднозначним. Так, Ю. П. Продан, аналізуючи проблему визначення одиниць, які інтегрують ознаки терміна і фраземи, подає такі терміни: *термін-фразаема* (О. І. Павлова), *термін-фразеологізм* (Я. В. Разводовська, К. В. Житнікова), *термінологічний фразеологізм* (О. О. Нікуліна, О. А. Шиленко) [8, с. 116]. Саме тому, актуальною залишається проблема комплексного вивчення лексичних одиниць, які поєднують у собі ознаки терміна й фразеологізму.

Мета статті – проаналізувати статус поняття *термін-фразаема* у сучасній лінгвістиці, а також визначити особливості функціонування

термінів-фразем у складі української астрономічної термінології II половини XX – початку XXI століть.

Різними є погляди науковців щодо розмежування термінів-словосполучень і виділення фразеологічних одиниць в окрему групу. О. Й. Голованова пояснює складність диференціації фразеологізмів, які функціонують у професійному середовищі, їх специфічними мовними та когнітивними характеристиками. На думку дослідниці, одиниці подібного класу поєднують у собі ознаки фразеології (ідіоматичність, неподільність структури та незмінність складу) та спеціальної лексики (номінативний характер, приналежність певній сфері знань, відповідність поняттю або концепту). Відповідно, терміни-фразеологізми «виступають особливим способом вербалізації професійно важливої інформації – на межі професійного й побутового знання» [3, с. 58].

С. В. Гриньов-Гриневиц говорить про лексиколізований характер термінів-словосполучень, підкреслюючи їх семантичну відповідність слову, проте не кваліфікує їх як терміни-фразеологізми [4, с. 151].

В. П. Даниленко термінологічні словосполучення розділяє на вільні та зв'язані. До перших мовознавець відносить одиниці, де кожен з компонентів термін і кожен може вступати у двосторонній зв'язок, другі, визначає як *терміни-фразеологізми*, у яких компоненти, підібрані ізольовано, можуть бути і не термінами [5, с. 37].

Е. В. Кузнецова основною ознакою терміна називає номінативність, яка полягає в тому, що в суспільстві у зв'язку з розвитком та осмисленням різноманітних явищ завжди є необхідність у нових номінаціях. Ці номінації, зокрема терміни, можуть втілюватися як в окремих словах, так і у стійких словосполученнях. Стійкість таких словосполучень визначається термінологічним характером та закріпленістю за єдиним поняттям [6, с. 199]. Стійкі словосполучення, що виконують у мові первинну номінативну функцію та є засобами мовного позначення певних понять, мовознавець кваліфікує *складеними найменуваннями*.

Ю. П. Продан послуговується поняттям *термін-фразема*, розуміючи під ним «стійке словосполучення, яке, крім свого основного номінативного значення, має ідіоматичне (фразеологічне) значення, належить до певної терміносистеми й мови професійного спілкування». Основними кваліфікаційними ознаками дослідниця називає: постійність компонентного складу і структури, семантичну цілісність, відтворюваність, наявність основного (первинного) та переосмисленого (вторинного) значень, належність до відповідної терміносистеми, ідіоматичність [8, с. 119].

О. І. Павлова *терміни-фраземи* кваліфікує як «семантично цілісні сполучення двох чи більше слів, пов'язаних відношеннями підрядності» [7, с. 203]. Найбільш частотними термінами-фраземами, на думку мовознавця, є одиниці, які складаються з двох компонентів, що обумовлено: 1) обмеженістю словника будь-якої природної мови порівняно з необмеженістю предметів і понять; 2) традицією родо-видових ознак денотата в структурі терміна; 3) компактністю і економічністю цього способу номінації. З семантичної точки зору дослідниця бінарні терміни-фраземи поділяє на два типи: логіко-номінативні (є іменами речей, властивостей і відношень відображуваного світу, між якими існує об'єктивний зв'язок); асоціативно-номінативні (образні уявлення про предмети та явища, які термінуються) [Там само, с. 203].

Ю. П. Продан, В. М. Савицький, О. А. Шиленко називають шість чинників внутрішньомовної ідіоматичності термінів: 1) динаміка наукових понять (внутрішня форма термінів перестає ідентифікувати денотат); 2) низька формалізованість тієї наукової субмови, до якої належать терміни (ступінь формалізації обернено пропорційний ступеню ідіоматизованості наукової субмови); 3) переплетіння наукових мов із побутовою мовою, професійними жаргонами; 4) характер методів наукового мислення, який відображається у знаковій структурі одиниць наукових мов (часто в нових наукових галузях об'єкт осмислюється за аналогією з чимось вже відомим, що веде до появи термінологічних метафор, у тому числі метафоричних

ідіом); 5) складність понять, які передають терміни, не дозволяє зафіксувати у внутрішній формі всі категорійні ознаки, які необхідні для дефініції, або хоча б їх мінімальний набір, необхідний для ідентифікації денотата; б) розмитість понять, які передаються термінами [8; 9; 11].

Як відомо, фразеологічні словосполучення можуть мати двочленну, тричленну і більше структури [10, с. 365], що зумовлює поділ фразеологічних одиниць української мови на дві великі групи: фразеологізми, структурно організовані за моделями речення, і фразеологізми, співвідносні за будовою зі словосполученнями [2, с. 98]. Астрономічні терміни другої половини ХХ – початку ХХІ ст. переважно співвідносяться з другим типом фразеологічних зворотів.

З погляду семантичної єдності компонентів і співвіднесеності семантики усього вислову зі значенням його окремих складників серед термінологічних одиниць з астрономії переважають терміні-словосполучення, співвідносні з фразеологічними єдностями.

Фразеологічні єдності – це «стійкі словосполучення, семантично неподільні й цілісні значенням» [2, с. 45]. Семантика термінів-словосполучень, співвідносних із фразеологічними єдностями, мотивована, як і в подібних фразеологічних зворотах загальноживаної мови, значеннями «слів-компонентів» [2, с. 45], але на відміну від загальноживаної мови терміні-словосполучення не мають спільного переносного значення. Образність у них створюється не поєднанням значень окремих складників, а одним з елементів словосполучення. До таких астрономічних термінів відносимо, наприклад: *«вмороженість» силових ліній* (термін, що використовується під час вивчення космічної плазми та її взаємодії з магнітними полями); *активне Сонце* (стан Сонця у розвитку 11-річного циклу сонячної активності); *активність зір* (явища в зовнішніх шарах зір, зумовлені наявністю нетеплових джерел енергії); *аномальний хвіст* (хвіст комети, що спрямований до Сонця і є тонким шаром твердих частинок); *батьківська галактика* (галактика, в центрі якої є активне ядро); *батьківські*

молекули (імовірні первинні молекули, з яких складається ядро комети); *білі карлики* (зорі низької світності з масами, порівняними з масами Сонця); *білі ночі* (частина доби, коли після заходу Сонця громадянські присмерки тривають до наступного сходу); *бока глобули* (глобули, які мають просту, часто заокруглену форму з порівняно чіткими межами); *велетенські ґратки* (великомасштабні структури, які відображають явище конвенції на Сонці в значно більшому масштабі, ніж супергрануляція); *велетенські молекулярні хмари* (масивні холодні хмари міжзоряного газу, у яких водень перебуває в молекулярному стані); *видимі роги* (точки перетину рефракційного лімба з видимим термінатором); *відгалуження червоних гігантів* (послідовність на Герцшпрунга-Рессела діаграмі, утворена зорями малої маси і проміжної маси, які перебувають на еволюційній стадії горіння водню в шарі); *галактичний вітер* (витікання газу з галактики в міжзоряний простір); *гарячий Всесвіт* (теорія, якою описують еволюцію доступного для спостережень Всесвіту на самому початку його розширення); *еволюційний трек* (крива зміни параметрів зорі на Герцшпрунга-Рессела діаграмі у процесі її еволюції); *заборонені лінії* (спектральні лінії, для яких імовірності відповідних спонтанних переходів дуже малі); *залізний пік* (один із максимумів на кривій поширення хімічних елементів); *замкнутий Всесвіт* (модель Всесвіту, у якій швидкість розширення Всесвіту після Великого Вибуху поступово зменшується до нуля, а згодом Всесвіт починає стискатися); *зодіакальна хмара* (скупчення міжпланетних пилових частинок, які сконцентровані поблизу площини екліптики і наявність яких спричинює зодіакальне світло); *зоряна асоціація* (група зір певного типу, яка на тлі галактичного зоряного поля виділяється високою концентрацією); *зоряний вітер* (витікання речовини з поверхні зорі); *карликові галактики* (галактики низької світності); *кометна сім'я* (сукупність комет, афелії яких розташовані поблизу орбіти певної планети); *корона зорі* (зовнішній, розріджений гарячий шар атмосфери зорі); *космічний пил* (міжзоряний пил, що належить до плоскої підсистеми Галактики); *магнітний джгут* (структура магнітного поля Сонця,

яка утворюється, можливо, унаслідок того, що конвекція вириває магнітний потік з конвективного вихору і закручує його); *метеорний рій* (група метеорних тіл, що утворилися навколо Сонця по однакових орбітах зі сталим періодом обертання); *штучний горизонт* (точно горизонтальна відбивна поверхня, яку найчастіше створюють у вигляді поверхні ртуті, наливої в пласку посудину) [1].

Фразеологічні зрощення – «це тип абсолютно неподільних нерозкладних стійких словосполучень, цілісне значення яких невмотивоване, тобто не впливає зі значень слів-компонентів» [2, с. 43]. До термінів-словосполучень, співвідносних із фразеологічними зрощеннями, відносимо такі: *біла діра* (гіпотетичний космічний об'єкт, еволюція якого – це обернений у часі гравітаційний колапс небесного тіла з утворенням чорної діри); *блакитні бродяги* (нечисленні зорі розсіяних скупчень і кулястих скупчень); *«бомби Еллермана»* (яскраві хромосферні точки в підніжжі невеликих серджів, які з'являються в активних ділянках біля сонячних плям); *бритва Оккама* (доктрина, яку сформував В. Оккам у XIV ст. Її зміст: «*Entia non sunt multiplicanda*» – «сутності не повинні примножуватися»); *вертикальне коло* (астрономічний інструмент для визначення зенітних відстаней, потрібних для обчислення схилень небесних тіл, а також астрономічних координат місця спостереження); *вугільний мішок* (загальна назва темних ділянок у Молочному Шляху); *драконічний місяць* (проміжок часу між двома послідовними проходженнями Місяця через один і той самий вузол орбіти під час його обертання навколо Землі); *драконічний період обертання* (проміжок часу між двома послідовними проходженнями планети або Місяця (навколо Землі) через один і той самий вузол орбіти); *драконічний рік* (проміжок часу між двома послідовними проходженнями Сонця через один і той самий вузол орбіти Місяця. Назва «драконічний» пов'язана з уявленнями давніх людей, нібито під час сонячного (або місячного) затемнення дракон намагається поглинути Сонце (чи Місяць); *зелений промінь* (останній під час заходу Сонця його промінь); *зоряні черпки Гершеля*

(метод вивчення концентрації зір у нашій Галактиці за допомогою підрахунку кількості зір до певної зоряної видимої величини на окремих ділянках небесної сфери); *купа гігантів* (зорі, які утворюють дуже виразну концентрацію точок поблизу відгалуження червоних гігантів); *Магелланів потік* (вузька смуга нейтрального водню, яка у вигляді дуги простягається від Магелланових Хмар до Південного полюса Галактики); *«метелик» Маундера* (діаграма залежності геліографічної широти сонячних плям від часу); *місячні цирки* (кільцеві гори, кратери на Місяці, що утворилися внаслідок метеорного бомбардування); *модель «галактичного фонтана»* (модель, запропонована з метою пояснити походження високоширотних і високошвидкісних хмар); *модель снігоочищувача* (модель, яку використовують, щоб пояснити розширення в міжзоряне середовище залишку наднової на стадії, коли цей залишок стає холодною порожньою оболонкою); *«модель шампанського»* (модель, що описує появу струменя гарячого газу, який розширюється в міжхмарний міжзоряний простір від зони Н II, розташованої біля краю молекулярної хмари); *«парад планет»* (рідкісне астрономічне явище, коли всі планети Сонячної системи розташовані на одній прямій і по один бік від Сонця); *парадокс близнят* (ілюстрація відомого парадоксу годинників спеціальної теорії відносності); *сім'я Юпітера* (сукупність комет, афелії яких розташовані поблизу орбіти Юпітера); *слонові хоботи* (глобули, що мають форму довгих вузьких стрічок); *теорія космічних «млинів»* (одна з сучасних теорій формування великомасштабної структури Всесвіту); *чорна діра* (об'єкт, маса M якого стиснута всередині його сфери Шварцшильда); *щілина Кассіні* (вузька темна щілина, яка розділяє кільце А і В Сатурна) [1].

Отже, у складі української астрономічної термінології II половини ХХ – початку ХХІ століть виявлено два типи фразеологічних одиниць, співвідносних з фразеологічними єдностями та фразеологічними зрощеннями, що характеризуються ідіоматичністю, структурною цілісністю та незмінністю складових компонентів з одного боку та номінативністю,

відповідністю поняттю або концепту в межах певної термінологічної системи з іншого. Таким чином, одиниці подібного типу дозволяють розширити сигніфікативну функцію терміна та у стислій формі розкрити всю змістову глибину позначуваного ними поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астрономічний енциклопедичний словник [Текст] / [за заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь]. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2004. – 548 с.
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія [Текст] / Л. Г. Авксентьев. – К. : Вища школа, 1983. – 136 с.
3. Голованова Е. И. Фразеологизм как особый тип терминологической номинации [Текст] / Е. И. Голованова // Термінологічний вісник : Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2(1). – 223 с.
4. Гринёв-Гриневиц С. В. Введение в терминоведение [Текст] / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Москов. лицей, 1993. – 309 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания [Текст] / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
6. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка [Текст] : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – 216 с.
7. Павлова О. І. Англійські бінарні терміни-фраземи і проблеми їх перекладу [Текст] / О. І. Павлова // Вісник ЖДУ імені І. Франка. – 2004. – Вип. 17. – С. 203–205.
8. Продан Ю. П. Поняття «термін-фразема» у лінгвістиці [Текст] / Ю. П. Продан // Термінологічний вісник : Збірник наукових праць / Відп. ред. В. Л. Іващенко. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – 223 с.
9. Савицкий В. М. Основы общей теории идиоматики [Текст] / В. М. Савицкий. – М. : Гнозис, 2006. – 208 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія [Текст] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 584 с.
11. Шиленко О. Термін-фразеологізм: проблема визначення // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 5 ч. – Кіровоград, 2008. – Вип. 75 (1). – С. 329–334.

Andriy Solomakhin

**TERM-PHRASEMES IN UKRAINIAN ASTRONOMIC
TERMINOLOGY OF THE SEKOND HALF OF THE XX th – THE
BEGINNING OF THE XXI st CENTURY**

The article analyses the linguists' views towards the lexical unit that combines the characteristics of a term and a phraseological unit; and defines the factors of interlingual idiomatics of terms. In the structure of the Ukrainian astronomic terminology there are units distinguished correlatively to phraseological units and phraseology unions.

Key words: terms, idioms, term-phaseme, idiomatics, astronomic terminology.

Андрей Соломахин

**ТЕРМИНЫ-ФРАЗЕМЫ В СОСТАВЕ УКРАИНСКОЙ
АСТРОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ II ПОЛОВИНЫ XX –
НАЧАЛА XXI ВЕКОВ**

В статье проанализированы взгляды лингвистов относительно понятия термин-фразаема, а также определены факторы внутриязыковой идиоматичности терминов. Сточки зрения семантического единства компонентов и соотношения семантики всего выражения со значением его отдельных компонентов в составе украинской астрономической терминологии II половины XX – начала XXI веков выделены единицы сопоставимые с фразеологическими единствами и фразеологическими сращениями. Кроме этого проанализировано особенности функционирования подобных единиц в составе указанной терминологии.

Ключевые слова: термин, фразеологизм, термин-фразаема, идиоматичность, астрономическая терминология.